

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИЛИМ, БИЛИМ ЖАНА

МАДАНИЯТ МИНИСТРЛИГИ

КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Адистештирилген кенеш Д. 10.97.55

УДК 894.341:808.03

Кол жазма укугунда

Айтбаева Нуркан Барыновна

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН КОТОРМОЧУЛУК

ЧЕБЕРЧИЛИГИ

Адистиги 10.01.01. – кыргыз адабияты

**Филология илимдеринин кандидаты деген окумуштуулук даражаны алуу учун
изденуу диссертациясынын**

Авторефераты

Бишкек-1998

Диссертация Кыргыз Мамлекеттик Улуттук Университетинин улуттар адабиятынын тарыхы жана теориясы кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчиси- Кыргызская Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясынын корреспондент – мучосу,
филология илимдеринин доктору, профессор
Садыков А.С.

Расмий оппоненттери – Казак Улуттук Илимдер Академиясынын академиги,
филология илимдеринин кандидаты Мамбеталиев К.

Жетектоочу уюм – И.Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик
Педогогикалык Университетинин кыргыз
адабияты жана аны окутуунун
методикасы кафедрасы.

Коргоо 1998- жылдын 24-декабрында саат 9-00

Кыргыз Улуттук Университетинде Д.10.97.55. Адистештирилген кенешинин заседаниесинде томонку дарек боюнча болот: 720024, Бишкек шары, Манас проспекти 101.

Диссертация менен Кыргыз Мамлекеттик Улуттук Университетинин китепканасында таанышууга мумкун

Автореферат 1998-жылдын 23-ноябрында жонотулду

Адистештирилген кенештин
окумуштуу катчысы филология

илимдеринин кандидаты, доцент

Рыскулова Ж.

Жалпы иштин муноздомосу

Атагы аалдмга кеткен даазалуу жазуучубуз Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгы изилдее бугкул дуйнвдук масштабда жургузулууде. Анын ичинде Кыргызстанда айтматов таануу илими пайда болуп, ал ийгиликтуу енугуп жатат. Ал тууралуу атайын эмгектер, диссертациялар тынымсыз жазылууда. Акыркы эле эки — уч жыл ичинде А.Садыков менен Ж.Бакашовалардын «Чынгыз Айтматовдун керкем дуйнесу», «Чынгыз Айтматовдун чыгармаларынын стилдик езгвчзлуктеру» аттуу китептери жарык квруп, ЖБакашова тарабынан «Чынгыз Айтматовдун суреткерлик чеберчилиги» аттуу докторлук диссертация Алма—Атада Аль —Фараби атындагы Казак мамлекеттик университетинде ийгиликтуу корголду.

Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгы анын «Жамийла» аттуу атактуу повести чыккандан бери эле, б.а. 1958 — жылда тарта такай кароолго алынып, изилденип келе жатат. Мындай Караганда 30 жылдаи ашуун мезгилден бери тынымсыз жазылып келе жаткан жазуучунун «айдоо аянтында» дагы бороз салынбаган эмне калды дейсин деген суроо табийгый турде келип чыгат. Ооба, жалпы планда алганда, Айтматовдун адабий майданы узун, туурасынан дурус эле айдалды деп айтсак болот, бирок айрым бир булун — бурчтарында бош жерлер дагы эле кездеше берет. Ошондой маселенин бири— жазуучунун котормочулук ишмердиги. Буга ал жазуучу катары элге тааныла электе киришиптир. Демек-; котормочулук енер Ч.Айгматовдун адабий чыгармачылыгынын бир чон тармагын тузвт.

ТЕМАНЫН АКТУАЛДУУЛУГУ.

Ч.Айтматов «вzum женунде» аттуу макаласында минтип жазат: «вz тилйндиn кереметин свz менен айтып жеткируу кыйын... Ошондой эле

мага орус тили ез эне тилимдей эле жакын жана боордош, анткени ал мени кичинекей кезимден бери коштоп келе жатат». Ырасында эле атасынын кызмат абалына байланыштуу кичинекей Чынгыз ар кайсыл шаарларда — Ошто, Жалал — Абадда, Москвада журуп мектепти да эки тилде — бирде кыргызча, бирде орусча окуута туура келген. Ага кбшумча апасы Нагима билимдуу интеллигент аял болгондуктан, Айтматов орус тили, адабияты менен бала кезинен тарта эле кездешкек. Ал эми (сыргыз тилине келе турган болсок ага езу айткандай, «эне гилинин кереметин сездирген» чон энеся Каракыз болгон. Ал жайында Чынгыз айылга келгенде аны езу менен бирге кайда болсо зэрчитип ала журв турган. Ошондой мезгилдердин биреендв кызык окуя втет. Жайлоодо кымбат баага сатылып келген зоот айгырлардын бирее уу чеп жеп елуп, аны текшеруу учуй райондон келген ветврачка Чынгыз тилмеч болот. Бала куиунен чон апасынын кобурап айтып берген кеп накыл сездеру, жомок, уламыштары небересинин сезиминде жаттала берет. Ал турмак айылга келген акындарды, жомокчуларды да керуп, угууга туура келет. Мунун баары Ч.Айтматовдун чыгармачылыгында алгачкы башат, нук катары кызмат аткарган. Согуштан кийин Ждмбул зооветтехникумунда, андан сон Кыргыз айыл чарба институтунда окуп журген Айтматов оруС адабиятын аябай кызыгыш уйренет. Ал турсун которуп да керет. Алсак ал согуш темасьшдагы эки чыгарманы: В. Катаевдин «Полктун уулу:» жана М. Бубеновдун «Ак кайыщ» деген повесть, романдарыи кыргызча которот, бирок алар ага чейин эле башкалар тарабынан оодарылып, басмага отун кеткендиктен, жарык кербейт. Ощол учурдан кийин студенттин жаштык деми сууи, бир топ екунет, «Бирок,— дейт ал, —менин чыгармачылыгыш ошол котормолордон башталдыг.» 1954 —жылы Фрунзеде басылыш чыккан «Рассказы писателей Киргизии» аттуу жыйнакка Ч.Айтматов Т.Абдымомуновдун «Кудалар» («Сваты») деген чыгармасын которуп баскан. 1955—жылы «Дружба народов» журналынын

11 — санында «Машина жасап чыгаруучулар» деп аталган С.Сасыкбаевдин Фрунзе заводунун жумушчуларынын турмушун чагылдырган очерки анын котормосунда басылып чыккан. Муну ага сезме — сез (подстрочный) которуп берууге тапшырышкан экен. Ч.Айтматов болсо аны эки жумуш кылбай эле йугуруп таштаптыр.. Мына ушундай бир топ катуу даярдык иштернен кийин гана ал Т.Сыдыкбековдун «Тоо арасында» аттуу чон эпикалык гюлотносуи которууга бел байлаптыр. Кийинчерээк ал езунун кыргызча жазылган повесттери орусчага, орусчасын кыргызчага езу которо баштаган. Бирок Ч.Айтматовдун адабий ишмердигинин бир чон енурун тузгон котормочулук енеру атайын изилдеенун предметине айланбай келе жатат. Ч.Т.Жолдошеванын докторлук диссертациясында1 гана Айтматовдун автокотормолору тууралуу азыш — оолак сез болот. Ал эми «Тоо арасында» тууралуу, биздин билишибизче, эч Ким унчуга злек. Диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу биз жогоруда кыскача мунвздоп еткен кырдаал менен аныкгалат.

художественного перевода. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. -Фрунзе: 1998.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН МАКСАТЫ ЖАНА МИЛДЕТТЕРИ

Диссертациянын максаты Ч.Айтматовдун котормочулук енврунун туу чокусу болгон «Тоо арасында» романынын экинчи китебинин котормосун ар тараптан терең анализдеп чыгуу. Экинчи багытыбыз Айтматовдун автокотормолорунун езгечвлугун уч повесттин мисалында айкындап керсетуу. Бул максат твмвндв1удей конкретгуу милдеттерди чечуу менен аныкталат:

— «Тоо арасында» романынын айтматовдук котормосун атайын главада —кенири планда анализдеп. Муну темендегудей майда темалар боюнча карап чыктык:

а) Чыгарманын жалпы мазмунун жана каармандардын речтик езгечелугун беруу.

б) Улуттук колоршти, айрыкча алганда, фразеологизмдерди которуунун жолдорун керсетуу.

в) Реалийлерди орусча беруу ыкмаларын аныктоо.

г) Котормодогу оош — кыйыштар 1ууралуу азын —оолак сез кылуу, Ч.Айтматов орусча езу которгон «Жамиля», «Биринчи мугалим» (А. Дмитриева меиен биргелешип), «Саманчы жолу» повестгерин деталдуу талдоо. Ч.Айтматов орусчадан кыргызчага езу которгон «Гулсарат» повестин ошондой эле жол менен анализдеп чыгуу.

ИЛИМИЙ ИШТИН ЖАНЫЛЫГЫ.

Ч.Айтматов чыгармачылыгын котормочулук менен баштагандыгы, адегенде алгачкы тажырыйба катары «Полктун уулу», «Ак кайынды» которгондугу тууралуу айтылып да, жазылып да журет, бирок автордун архивине жетип, ошолорду илимий байкоодон еткерген эч ким чыкпады. Антууге биздин да дареметибиз жеткен жок. Бирок ишибиздин жанылыгы, баарынан мурда, эч кимдин «сокосунун тиши тие элек» «Тоо арасынданын» дынын бузгандыгы менен аныкталат го деп ойлойбуз. Экинчи жагынан, Ч. Айтматовдун езу которгон повесттерин бизчилеп деталдуу салыштырып (бул да прозалык чыгарманы анализдееге тиешелуу езунче ыкма) изилдеген да адамдар чыга элек болчу. Муну да жанылык деп эсептейбиз.

ИЗИЛДОООНУН МАТЕРИАЛЫ. Изилдеенун булагы жогоруда саналган чыгармалардын кыргызча жана орусча басылыштары, Ч. Айтматовдун атайын жыйнактарда чыккан макалалары. **ДИССЕРТАЦИЯНЫН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗИ.** Эмгектеги биз таянган негизги методологиялык база — бул советтик керунуктуу котормочу—практик жана теоретиктердин котормо теориясына байланыштуу жаэган эмгектери жана макалалары болуп эсептелет. Алар пайдаланылган адабияттардын тизмесинде толук корсетулду.

ЭМГЕКТИН ПРАКТИКАЛЫК МААНИСИ.

Эмгек Ч.Айтматовдун чыгармачылыгы боюича окулган теориялык лекцияларга, атайын курс менен семинарларга кошумча материал болуп кызмат етеит. Муну менен бирге «Ч.Айтматовдун котормочулук чеберчилиги» деген атайын курс да окуса болот. Андан сырткары диссертациянын материалдары боюнча басылып чыккан эки китепчени студенттер учун кошумча окуу куралыг катары пайдаланса туура келет. Алар

котормочу—практиктерди да кайдыгер калтырбайт.

ИЗИЛДООНУН АПРОБАЦИЯСЫ.

Иш Кыргыз мамлекеттик улуттук университетишш филология факультетинин «Улуттар адабиятынын тарыхы жана теориясы» кафедрасында аткарылып, ошол кафедранын мучелеру жана жетекчиси тарабынан главалар боюнча окулуп, талкууланып, басмага сунуш кылынып турулду. Эмгек толук аяктагандан кийин дагы бир жолу каралып, андан сон коргоого сунуш кыланды. Диссертациянын материалдары боюнча автор 4,5 басма табак келомундегу эмгекти басмадан чыгарды.

ИШТИН КУРУЛУШУ.

Эмгек кириш сез, уч глава жана пайдалаиылган алабиягтардын тизмесинен турат. Машинкеге басылган келему бет. Кириш сезде Кыргызстандагы квркем котормонун абалы, взгвчв, кыргыз тилинен орусчага которуунун сапаты тууралуу сез журвт. Андан тышкары кыргыз адабияты менен искусствосунун 1958 — жылы Москвада еткви экинчи декадасы убахында кыргызчадан орус тилине которулган чыгармалар туурасында айтылган ойлорго кыскача обзор — мунвздвме берилет. Биринчи главада котормо теориясына байланыштуу айтылган белгилуу теоретиктердин пикирлери топтодпурулган. Экинчи глава «Тоо арасында» романынын экинчи китебинин которулуш саиатына арналыи, учунчу белумде Ч.Айтматовдун автокотормолору анализделет. изилдеетгн негизги мазмуну.

Алгачкы глава «Керкем котормо жана анын принциптери» деп аталат да, мында керунуктуу котормочу—практик жана теоретиктердин керкем котормо боюнча айткан негизги ойлору топтоштурулган.

«Бийик искусство» деи аталган (К.Чуковский), керкем котормонун тарыхы

кыйла узак, Бул. тууралуу пикир айткан адамдардын тизмеси да чоң. Бул главада аттары атгын кашкасындай таанымал чыгаан ойчулдардын пикирлери чогултулган. Аларды карап кыргынуубузду, кыпчулук улурларда, теориялык ойлор бир точкадан кезигишсе да, карама — каршы пикирлер да толтура. Эмесе ошолордун айрым бирлерин бул жерде цитата турундур келтирели да, анан кыскача жыйынтыкка келели. «Керкем котормо —бийик искусство». «Котормочу реалист, айткенй ал башкалар белек тилде суреттеген турмушту кайрадан жазып чыгат».

(К. Чуковский)

«Котормодо сез эмес, ой жана образ которулат... Речтик образдуулук улуттук форманын эн баяч) ачык —айкын керунушу болуп эсептелет». (В.А. Россельс)

«Башка элдин поэзиясын тушунуу дегенибиз—башка улуттук мунезду, башка элдин маданиятын, эмоциялык дуйнесун ачуу деген сез».

(Н. Эткинд)

«Чыныгы керкем котормочу фотографист эмес, анын жаратканын таланттуу художниктин колунан жаралган портрет менен салыштырууга болот»

(С. Маршак)

«Котормочунун ийгилиги тактык таразасын табигыйлык таразасы менен канчалык ийгиликтуу айкалыштыра амандыгына байланыштуу».

(Н.Заболоцкий)

«Оюнан чыгарып жазып коюу жана оригиналдын тамгасын карап отуруп алуу—котормочулук иште таралган зыяндуу эки уклон — мыиа ушул».

(П.Антокольский, М.Ауэзов, М.Рыльский).

«Котормочу эки ашынган йрынциптин аралыгында турат: Ал сезме—сез, бирок керкем эмес, же'керкем, бирок так эмес котормону жаратышы мумкун.,. Идеал—сезме —сез так, ошону менен катар керкем котормону ездештуруу».

(Г. Гачечиладзе).

«Улуттук колорит»—бул кимдир бироонуи поэтикалык касиетин бере билуу».

(Р. Мустафин).

«Эгерде мен кандайдыр бир ырды которсом, мен муну ал мага абдан жаккандыгынан жасайм. Мен аны кандайдыр бир даражада езумдуку катары сезем. Ошон учун меин котормолорум менин езумдун ырларым сыяктуу эле. Мындайча айтканда, кээде азумдукунен да жакыныраак сезилип кетет».

(Е. Евтушенко).

«Ар бир элдин тили —бул ошол элдин генийлиги менен жаралган феномен».

(Ч. Айтматов).

Мына ошентип, кучтуу айтылган ойлорду тизмелеп отурсак, алардын аягына чыгыш кыйын. Аларда негизинен бир гана чындык кеп турдуу форма — айтылыштарда бекемделип отурат. Жалпылаштыфын айтсак: Которула турган чыгарманы ездундун жан дуйнене жакындатып, жараштырып тандая ал.. Ага журук жалынын чачып, берилип ишге. Мында ез тилинди да, которулуп

жаткан чыгарманын тилин да жакшы бил. Анын ез манерасын, улуттук колоритин, образдуулук касиетин ач. Ошентип, жогоруда келтирилген ойлордо улам —улам асты сызылып кайталанган эки оорудан — ашыыган

эки уклондон: ойдон чыгарып.жоктон бар кылуудан жана тамгасын тиктеп отуруп алуудан саКТ&Н.

Жогоруда саиалгандар котормо тажырыйбасындагы бештен белгилуу принциптер. Алардын ичиндо бири —бирине карама — карты келнп калган мисалдар да жок эмес. Эн негизгиси конкреттуу учуларга карата конкреттуу намиле кылын, реалистгик котормону жаратып беруу, Котормодогу релизм дегенибиз — ошол которулуп жаткан чыгармадагы суреттелген турмушту керкем бере билуу. Калган принциптер ушул башкы методологиялык жобого багынынкы абалда жашайт.

Экинчи глава «Ч.Айтматовдун котормочулук енерунун жааы жээги» део аталып, ал Т.Сыдыкбековдун «Тоол арасында» романынын экинчи китебинин орусча котормосун талдоого арналган.

1956 —1958 — жылдардын аралыгында Ч.Айтматов Москва шаарындагы Горький атындагы адабий институттун эки жылдык жогорку адабий курсунда окуйт. Ошол тушта кыргыз адабияты менен искусствосунун 2— декадасына карата даярдык иштери журуп жаткан. Мына ушул шарттан улам жогорку курстун угуучусу Ч.Айтматов Т.Сыдыкбековдун аталган романынын экинчи китебин которууну колго алат. Мындай «тандоо» кокустук эместир, анткени «Тоо арасында» кыргыз адабиятынын бирден — бир чыгдрмасы катарында ага чейин кептерге белгилуу болчу. Экинчиден, Ч.Айтматов озунун котормочулук ишин кара сезден баштагандыгы белгилуу. Роман которулуп бутуп, декадага карйта «Советский писатель» басмасынан жарык керет. Анын кандай сапатта ишке ашырылгандыгын байкоо учун декада мезгилиндеги талкууларда айтылган бир —эки м'исалды эске сала кетели. «Сыдыкбековдун китеби мени буга чейин болуп кербвгеи кандайдыр бир жаны касиеттер менен байытты. Мен авторду чын журугум менен мактагым келет, анткени турмушту мынчалык жакшы билиш учун

ошол жерде туулуп, ошол жерде осуп чоноюу керек. Бул жагында ал орус жазуучусу Шолохов менен жакындашып кетет. Романдын 2 —китеби абдан жакшы чеберчилик менен которулган. Ал эми жакшы которулган китеп жазуучунун жузун, манерасын, стилин, ошол суретгелуи жаткан элдин турмушун кенири ачып берет» (С.Бабаевский). «Ыманбай Дед Шукаръ сыяктуу абдан кызык тузулган образ... Романда макал — лакаптар, курч айтылган учкул сездер кеп. Бул колорит жазуучунун ошол улуттун мунозун терен тушунуп, суреттей алгаидыгынан келип чыгыш отурат» (Е.Н.Пермитин}. Бул келтирилген сездер тегин жерден чыгып жаткан жок. Демек, роман орус окурмандарына толук жеткен. Алар ушул китепаркылуу кыргыз элинин улуттук муназу, жашоо турмушу, адат — салты тууралуу кабардар болуп жатышыт. Ч.Айтматовдун Сыдыкбеков менен минтип жакындап таанышуусу кокустук эмес. Ал 1962—жылы «Горы не убывают» аттуу макала жазып, анда езунун калемдеш агасы тууралуу мындай деп айтат: «Мага Т.Сыдыкбековдун «Тоо арасында» романынын негизги белугун — экинчи китебин орусча которууга туура келди. Абдан рахаттанып иштедим. Мага амын тилинин образдуулугу, байлыгы, суреттвенун Ауэзовдукуна окшогон кендиги, тиричилик деталдарынын даана' берилиши, улуттук боектордун ачыктыгы, кайталангыстыгы чеберчиликтин эн жакшы мектеби болду»- Ч.Айтматов Т.Сыдыкбековду «сиз кыргыз прозасындагы тоосуз» дейт, Мындай жогорку баага ыраазы болгон агайы жаш инисине жылуу сез жолдоп келип, аяк жагын мындай бутурт: «Ал мезгилдеги жаш Ч.Айтматов эки тилди бирдей билгендиктен, романды туздан —туз керкем которду». Мындагы «туздан —туз» деген сезде маани бар, анткени москвалык котормочулар кыргызча билбегендиктен, «сезме — сез» котормолорду пайдаланышчу. Ошол себептен алар

ишке — ашырган котормо чыгармалар кебунче улутгук колориттен бир топ аксап калчу. Ал эми элинин тилин, тарыхын, адат —салтын мыкты билген котормочу Чынгыз Айтматов автордун бай лексикасын, жазуучулук стилин толук сактай алды. Муй-ун езу анын чон ийгилиги эле;

Экинчи главанын бирянчи параграфы. «Каармандын мунозун-жана речин» орусча беруу маселесине арналган. Адабият теориясында проза жана драматургия деген тектер жашайт. Алардын тилин тектик белгисине жараша «прозанын же поэзиянын тили» деп шарттуу турде ажыратышат. Котормосу да езунче белгилерге ээ. Мисалы поэзияда котормочу ырдын ритмикалык, строфикалык, муундук жана башка езгечелуктерун сактоого тийиш. Ал эми проза кандай которулат? Бул суроого белгилуу котормочу — практик жана теоретик М.Ауэзовдун темвнку свздеру менен жооп берсе болот. Ал мындай деп жазыптыр: «Тургеневдин «Дворянское гнездо» романынын стилин сакташ учун мен анын суйлемун — суйлем, ал турсун тыныш белгилерине чейин калтырууга аракеттендим. Ошону менен чыгарманын орус тилиндеги квлемун толук сактап калдыМ. Жазуучунун стилдик өзгөчөлүгун беруу учун анын каармандарынын речине казак макал— лакаптарын, образдык элестетуулерун, афоризм, метафораларын киргизген жокпуз. Антсек, казактарга жакыныраак, тушунуктууреек сезилгени менен башка стилдин стихиясында жаралган ал макал— лакаптар, афоризмдер ылайыксыз сезилип калышы мумкун эле».1

1. «Простор» журналы, №П, 1998

«Кыскасы, —дейт ал, — биз Тургеневге «казак костюмун» кийгизбей которууга аракеттендик». Котормо практикасында М.Ауэзов колдонгон метод жалгыз эмес экен. Андай мисалдар мурда деле болуп келиптир. Мисалы Е.Эткинд М.Ауэзовдукуна жакын ойду айтат. «Прозада, —дейт ал, — суйлемгв суйлем, макал—лакапка тиешелуу макал—лакап тандап алуу максатка ылайыктуу, анткени прозада сез, баарыдан мурда, маанилик, стилистикалык жана экспрессивдуу каражат».

«Тоо арасында» романына келе турган болсок, анда деле ошол жалпы методологиялык жобо колдонулган. Жалиысынанан алгавля ал чыгарманын котормосу реалисттик мунезде ишке ашырылган, б.а. бул романды окуп чыккан башка улуттун адамдары андагы с[^]еттелген турмушту коз алдыга толук элестете алышат.

Юэрквм адабиятта эн башкы маселе мунез тузуу <чеберчилиги, б.а. мыкты художникте ар бир каарман тип, ошод эле убакта конкреттуу личность болуп эсептелет. Т.Сыдыкбековдун кепчулук каармандарына мына ушул касиет мунездуу. Ошолордун бирее — Сапарбай. Ал жаныдан кезу ачылып келе жаткан айыл активи. Ага Калиакбаев деген райондук екул менен жеке таймашка чыгууга туура келет. Калиакбаев болсо «кундук емурун болсо, туштугуне жорго мин» деген идея менен жашаган адам. Тымызын совет екметуне каршы иш жургузет. Бир жолу Сапарбай аны менен айтыша кетет, Ошондо, автордун суреттеесу богонча, ал «кулагына чейин кызарып кетет», Ал эми котормодо ошол портреттик деталь тушуп калат да. Сапарбай кадимки такшалган революционер сыяктуу элестеп калат. «Нет, не запретите тов. Калпакбаев» дейт ал ете чечкиндуу. Сапарбай Калпакбаевге кайрылып, «потому что онду билбейм, жолдош Колпак бае в ,мени троцкейчил кыла албайсыз». Орусчасы: «Вы меня не пугайте

тов.Калпакбаев, а лучше докажите, что я троцкист», Бул жерде Санарбайдын речиндеги жеке/шк касиет, улуттук колорит бир аз кемий чушкенсуду. : Ошол сыяктуу эле Калпакбаевдин орусча бурун суйлеген сездору котормодо туурасы берилет.

РоманДагы дагы бйр колоритгуу тип-Ыманбай. Ал жалгыз аттуу кедей. Озу жалкоо, илээнди адам, тили заар, кээде байкатпай туруп «чагып» алаг. Мисалы Ысак деген чыщыгы партиялык екулдун алдында ымандай сырын тегуп жаткан жеринде эмне деген кулку, «туздуу» сездер уюп жатат. Ал «чолок этек уптердун» (маленькие начальники» деп которулган) азабын тартканын айтып келип, «эки дее кармашса, ортосунда кара чымын кырылат», «Кайда болсо Мамайдын керу» сыяктуу макалдарды колдонот. Алар котормодо тушуп калыптыр, Дегеле анын свзундо которууга кыйындык келтирген учурлар кап. Ал элдин карапайым тилинде «Ясалпая гартып отуруп калдым» деп суйлвЙТ. Айтылышы оной керунгвну менен бул которууы абдан оор туюнтма.

Биз жогоруда каармандын мунвзу менен бирге анын тили тууралуу кеп салып. келдик. Ущуга байланыштуу дагы бир топ мисалдар келтируугу туура келет. Романда айрым каармандардын езунв гана тиешелуу квндум свздвру бар. Мисалы, Чакибаш «эсебй маселенди» («примерно так» деп берилет орусчасы), Соке «сурунду урайынды» («о, айт, сурунду урайын чон чокой» —«о, айт, негодный большой чокой»), Сапарбайдын апасы «тукумун ескурду» колдонушат. Бирок акыркы сез «негодный ты эдакий» болуп туура эмес берилип калыптыр. Ал «добро твоему роду» же спусть торжествует твой род» сыяктуу которулса, жакыныраак сезилмек беле дейбиз. Самтырга тиешелуу «тан» деген кендум сазу «не знаю» болуп туура алыныштыр. Контекстте ал сез маани жана стилистикалык жактан дал келет.

Каармандын тилине байланыштуу дагы бир белгилеп кете турган нерсе,

Калпакбаевдин речияде туура эмес, бурулуп айтылган орусча сездер кеп колдонулат. Мисалы: конечно (конечно), центр (центр), процент (процент), директив (директива), апортунус (оппортунист), параткесиз (порядок), смотрнй (смотреть). Ал минтип суйлейт: «А я откуда пришел, ни сынтр что ли?». Орусчасы: «А я откуда прибыл? Не из центра что ли?» Бул орусча айтылышы толук нормада. Демек, Калпакбаевдин тилинде эч кандай кемтик жок, Ал эми туура ачып бериш учун анын тилиндеги ошол «кыйшыкты» котормодо кантип берүүгө болот экен? Карымшак деген адам бир орус менен суйлешуп жатат: «Эй, товарищ, в твоя кибит плохо есть». Муну сноскада ушул формасында берип, текстте туурасы алынса кандай болор эле?.

Эми «уп» маселесине келелик. Ал замандагы кыргыздар «овду» жакшы айталбай Калпайбайуп, Сергейуп деп айтышкан. Кийинчерээк «уптун» мааниси кенип, аны менен чач койдурган шаардык адамдарды тушунушкен. Мисалы «атан» «угі» болгонун билбейсинби?» деген суйлем «он активный бригадир» болуп которулуптур. Мында «уптун жыты» да калбай калды,

Экинчи главанын экинчи параграфы «улуттук колорит» проблемасына арналып, анын эн негизги компоненти болгон фразеологизм тууралуу сез журет.

Улуттук колориттин тушунугун ар ким ар кандай талкуулайт. Мисалы, татар жазуучусу Р.Мустафин улуттук колоритти беруу дегенди ошол жазуучунун жекече езгечвлугун ачуу деп эсептейт. Ал эми М.Ю.Феличкин улуттук колоритке топоним, ономастикадан (жер - суу, кишинин аттарынан) тартып, фразеологизм, макал—лакаптар, керкем сез каражаттары (салыштыруу, эпитет, метафора), автордун жана каармандардын ойлоо жана суйлее езгечелуктвру, суйлем тузуу ыкмалары (морфолога - синтаксистик керунуштвр) сыяктууларга чейин

киргизет. Ушулардын ичинен фразеологизм жана реалийлер тууралуу азын — оолак сез кылмакпыз.

Фразеологизм башка сез тобунан белунуп турган езгече бир речтик кубулуш. Анда уюп жаткан акыл—ой, образ, элес бар. Аны белек тилте которуу окой-олтон жумуш эмес. Буга чон чеберчилик талап кылынат. Ч.Айтматов мына ошондой котормочулардын тобуна кирет. Ал фразеологизмдерди негизинен калька менен берип, айрым учурларда тушундуруп (описательный) которуп, кээде мааниси дал келген орус макалдарыш табат. Биз буларды топко белуп классификациялабай эле котормолордун тизмесин берип, аларга конкреттуу анализ жургузуп, мунездеп чыксак, маселе ачык болот деп ойлойбуз.

- «Устанын тогоосу жок» — «Сапожник без сапог» (маанилеш орус макалы).

- «Ала карганы алты ЖЫЛ борго байласа да, бир чалымы уу татыйт» — «Волка сколько не корми, а он все в лес смотрит.» (Мында карга карышкырга айланды, бирок макал толук маанилеш).

— «Тузум урсун» — «Да постигнет кара его моего дасторкона». Мында «туз» менен «дасторкон» маанилеш эле.

— «Жаман атка жал бутсе, жанына торсук байлатпайт»---«Если поганая кобыла нажиряет загривок, то она забивает удила?» (калька).

— «Ишенген кожон суута акса, алды — алдындан тал карма»—«Если муллу унес вода, то в арыке заранее ставь запруду». Мында кожон ишениминди актабаса, ар кимин ез арбайынды сок маанисинде сез кетип жатса, котормодо «ставь запруду» дөп башка ой айтылып калган.

— «Катыны шерменде болсо, эринин мойнуна сорпо тегулет». Бул «дрянь продажная» деп которулган. «Мойнуна сорпо тегулуу» деген идиома

тушуй калган,

— Жазуучу Самтырды «ат качырбас боз айгырга» салыштырса, орусчасы «Самтыр добрый, умный и сильный жигит» болуп калган. К.К.Юдахиндин сездугунде ал «дурной жеребец меринов гоняет», «смирный жеребец меринов не гоняет» формасында берилген. Котормого ушул вариант алынса туура келмек.

— «Жаман качан да болсо жаман» — «дурак всегда есть дурак». К.Юдахинде «жаман» «дурной» деи берилген, Мйсалы, «жакщыны сез, жаманды таяк өлтүрөт». «Хорошего убивает слово, а дурного— палка», Демек «Сездуктегу» вариант ылайыктуу. -«Кузгундуку куу жыгачтын башында, бөрүнүкү тен. орток»TM Чужое —то он делить любит, а свое у него спрятано на верхушке сосны».

— «Казак, кыргыз жоо болсун, кара башым соо болсун» —«Пусть дерутся кыргызы, казахи, но пусть уцеляет моя голова».

— «Беру этектеп, жоо жакалап келетканда» — «Волк уцепился за подол, враг хватает за горло».

— «Облезлую овцу стрижем клочками» — «Ала койду беле кыркуу».

— «Эки бутун бир кончуна сыйдыруу» — «Заткну обе ноги в одно голенище».

— «Мал боор эт менен тен». «Свой скот не отделим от тела».

— «Элсек бир чункурда, тирүү болсок бир дебеде» — «Умирать, так всем в одной яме, жить так всем в одном пригорке».

— «Айран ичкен кутулат, челек жалаган тутулат» —«Попадает не тот кто выпил айран, а тот кто лизал чашку».

Келтирилген мисалдардын бардыгындагы котормолор орундуу, туура табылган

калька, же макалдар. Ал эми теменку мисалды карап керелу. .

— «Чапандын ички бучулугундей».— «Бликие друзья как пуговицы чапана». Мында «ички бучулукке» маани берилбей калыш, «бучулук» «топчуга» айланыптыр. «Ички бучулук» ете жакындыкты туюнта турган сез, Ал эми «топчу» болгондо эмне болуп калат?!

— «Улуу башынды кичиртпе»~«Не унижай свою высокую голову». Калька анчалык ылайык эмес. «Не унижай свое достоинство» делсе дурус болмок.

РЕАЛИЙЛЕР. Бул терминди женекей тилге салгаида чыгарма которулуп жаткан элдин тилинде жок турмуш — тиричиликке, адат —салтка, кийим — кечекке, коомдук турмушка байланышкан сездер десек болот. Демек, аны которуу ете кыйынчылыкка турат. Мында ушул кунге чейин колдонулуп келген негизги жол транслитерация —улутгук сездун формасын сактап, орусча же башка тилдеги текстке киргизип, ага шилтеме беруу, б, а эмне экендигин айтып тушундуруу. Ал эми котормону тушунуксуз сездерг© толтуруп жибербеш учун андан башка ыкмалар да колдонулат. Алар калька (так кечурме), экинчи тилден окшоштук табуу, эмне экендигин чечмелев:

Орусча чыккан кеп чыгармаларга киргизилип журуп ошол тилдин лексикасына синип кеткен туркизмдер (ту1ж сездеру) бир топ эле арбын. Андайларга китептин беттеринде шилтеме беруунун кажети жоктур. Ал орус окурмандарына белгисиз реалийлер кездешип калса, айласын. таап, кебун эсе транслитерация жолу менен тигилерге жеткируу кажет. -«Кементай»- «верхняя одежда наподобие бурки». Муну «ак жунден жасалл^ан халат (чапан) формасындагы сырт кийим» деп тушундурсэ болмок, анткени «бурка» деген сез да реалий-демек ал да тушундурууну талап кылып калат, -«Чоккой»--«род самопльной обуви из невыделанной кожи». Чоккойду биз билгонден кебунчо жундон ийлеп жасачу эле. АЛ

эми «ийленбеген чийки териден» кайсыл айылда жасалат болду экен ?

— «Босогомо от жармашса, аны ечурбестен «чыгданына» жашынсам...» — «Если юрта моя загорелась я накрылся бы с головой одеалом». Бул суйлемде «чыгдан» деген реалий такыр жоголду.

— «Чучук» — орусча текстке «конская колбаса» турунде кирген. Ага «конское сало положенное в кишку» дегт тушундурме берсе болмок, анткени «колбаса» «чучукка» аналогия боло албайт.

— «Бир мингичти мамысына байлай журуу кыргыз баласына башынан салт» — «Раз родился киргизом добейся, чтобы под седлом у тебя была лошадь». Мында «ат мамы» реалий катары тушуп калды да, суйлем «кыргыз баласы болган сон, астында минерге атын болсун» деген формага етту.

— «Мени атказып кой, кызыке» — «подержи лошадь, девушка». Ориганалдан алыстап кетти, себеби «кызыке» деген эркелеткен сезге аналогия табуу кажет эле. Экинчиден, «атказуу» «подержи лошадь» эмес, «помоги сесть на коня».

— «Эт бышым», «чай каинам». Кыргызча убакыт елчемдерунун бирее которулган эмес, экинчиси «с полчасы» болуп туура аныкталган.

— «От алуу» — «придет за огнем». Калька окурманга толук жетпейт, себеби отту кандайча формада алат. Ошону тушундуруу керек эле.

— «Тейт» — бута «междометие» деп шилтеме берилген, ага «тыгоу сезу» деп тушундуре бере кетуу ылайык эле.

Жогоруда реалийлерди берууде айрым виде — темендуктер айтылды. Мындай оош — кыйыштарды чыгарманын башка жерлеринен да табууга болот. Мисалы, «базарга терт тиштуусун кошо айдатты» деген «пригнав четырех барашков» делип, «терт тиштуу ирик» терт койго айландырылган. Соке

Ыманбайдын тамекинин тутунуне, ышка толгон уйуне келип: «Ыя, Ыманбай, бул терунбу, же керунбу?» деп мыскылдуу суроо коет. Ал сез айкалышы женекей гана «Где мне сесть?» деген суйлемго айланып калган. Эми текстте учураган башка мунездогу оош — кыйыштарга да бир —эки мисал.

— «Он колтугунан ойношун сууруп алса, эри коз ирмегенче сол колтугуна сырдашын катат» — «Такие как она, и на том свете заводит любовников, может, и там приманят какого —нибудь ангела». Бул котормо оригиналдан алыстап кеткен.

— «Субайдын уйуру бийиктеп кетиптир» — «очень уж высоко ушли кобылы с жеребьятами». Мында «субай жылкы» кулундуу бээлерге айланып калды.

— «Жалдуу аттарын, жакалуу тондорун калтырбай...» - «Убью одного, другого». Образдуу сездер карапайым суйлемго етуп кетти.

-«Эй, Саадат, азамат болбой кал! Катуу багыт жолго тартардын алдында энецдин койнуна башынды катып ыйлайсын. Сага ишенгендер кантер экен? Кой! Бала болбоь Кыргызча текст абдан улуттук колоритгуу. Орусчасы эмнегедир «адабиятташып» калган. «Эй, Саадат, что с тобой. Как милое дитя, приткнулся к матери и плачешь. А что же будет с тем, кто доверяет тебе свои судьбы... Ведь они пойдут за тобой по трудному, но правильному пути! Оставь не будь слезливым!»

Жыйынтыгышда антарыбыз: «жоготуусуз» котормо болушу мумкун эмес. Анткени анда толгон — токой оорчулуктар, шарттуулуктар кездешет. Ошонун баарын сыдыргыга салгандай мелтиретип койгондой ал чечип ыргытып жибере турган кийим эмес. Котормо эки башка тилдин стихиясында, законунда, кылымдар бою иштелип чыккан керкемдук системасында, жаралган искусство. Ал эми искусство —бул дуйнеиу образдуу кабылдоо. Демек, ар бир элдин керкем кабылдоосу ар башка.

Мына ошондон удам «улуттуу колорит» деген феномен келип чыгат. Аны белек тилде текней — чачпай жеткирип бериш учуй чон талант Жана котормочунун эки тилди тен билиши зарыл. ҮҮҮҮҮ ГЛАВА «Ч.АЙТМАТОВДУН АВТОКОТОРМОЛОРУНУНУН озгочелоктеру деп аталып, мында анын взу кыргызчодан орусчага, орусчадан кыргызчага которгон айрым чыгармалары анализге алынат.

Бул главанын биринчи параграфы «Биринчи мугалим» жана «Саманчынын жолу» повестгеринин орусча котормолоруна арналган.

Ч. Айтматов эне тилди взунчо бир кайталангыс сышкырдуу куч деп эсептейт. Ал кыргыз жана орус тилдерин бирдей билип, экеену барабар коёт. «Для меня русский язык не в меньшей степени родной, чем киргизский, родной с детства, родной на всю жизнь»¹. «Когда я пишу по-русски, то чувствую (хотя почти невозможно сформулировать это чувство), что выражаю себя совершенно особым неповторимым образом... Разумеется, огромными резервами обладает и любой другой язык нашей страны, в частности, мой родной киргизский. В нем существуют выражения неповторимые и непереводимые... Когда я создаю свои вещи на киргизском языке, я опять — таки чувствую неповторимость своего высказывания, неповторимость выражения своего «я»¹. Мына ошентип, Ч.Айтматов чыгармачылыгын кыргыз тилинде жаза баштап, кийинчерээк («Гулсараттан» тарта) бир субъективдуу себептер менен орусчага етуп кетти. Бирок жакшы ЯСври ал кыргызча жазган чыгармаларынын бардыгыш орусчага

1.Айтматов Ч Статьи, выступления, диалоги, интервью.-М 1988, 29-6,
2.Ошондо, 36 ~ б,

өзү (алгачкы кездерде А.Дмитрьева жардам берип журген) которуп

келди. Демек, Ч. Айтматов автокатормочу. Анын андай өзгөчөлүктөрү болот деген суроого кыскача мындайча жооп берүүгө болор эле. Взу которгон кезинде ал текстке (оригиналга) вте байланып отурбай, взун бир аз «эркин» сезет. Ал котормону ар бир тилдин ез закону менен ишке ашырат да, улуттук колорит маселесин квнулдун борборуида кармайт. Мындайынча айтканда, которулган чыгарма башка тилде «сүйлөп» жатканы менен ал улуттук керунуш, улуттук феномен катары кабылданыш керек. Ушуга байланыштуу жазуучунун дагы бир сөзү эске тушет. «Когда я опубликовал по —русски свою повесть «Прощай, Гульсары!» ни у кого не оставалось сомнение, что это произведение киргизской прозы. Ведь существует не только стихия национального языка, но и национального мышления».¹ Ал эми улуттук колорит, же белекче тил менен айтканда, «улуттук ойлонуу» деген тушунук майда — барат «бытовой» деп аталган нерселерден тартып куралат эмеспи. Мына ошол себептуу Ч. Айтматов езу которгон чыгармалардан эки текстти катар коюп альт салыштырып чыгып, анан белгилуу корутундуларды беруу ыкмасы туура деп эсептеп, ошол анализ —синтез методун колдонмокчубуз. Сез алгач «Биринчи мугалим» тууралуу журмек.

— Эже, айыл жакка барып, эл—журт менен жолугушуп келсениз кантер эле? (С.Ж. 11—бет).—Алтынай Сулаймановна, хорошо было бы вам съездить в аил». (Ч,А. 351— б.). Текстте «эже» деп улуу адамды сыйлап кайрылган сез «Алтыйай Сулаймановна» болуп официалдуулукка айланып калгышы орунсуздай сезилет. —Аньщ туура, иним,—деп, Алтынай Сулаймановна ушкуруп койду. — Барууга өзүм да кептен дилгирМин. Барбаганыма кылым болду. Айылдд анча деле жакын туугандарым жок, бирок эл деген тууган, элден чон туугай болбойт. Сөзсүз барам, колум бошой калса эле барам. Сагындым жеримди...(С.Ж. 11—б.). Надо бы, конечно, съездить, — невесело улыбнулась тогда Алтынай Сулаймановна. — Я и сама

мечтаю побывать в Куркуреу, век уже не была там. Правда, родственников в аиле нет. Но дело ведь не в этом. Непременно поеду, и должна поехать, истосковалась по родным краям. (Ч.А. 352 — 6.).

Котормодо «иним» деген улуттук кайрылуунун тушуп калышы да орунсуз. Экинчиден, «эл деген тууган, элден чон тууган болбойт»

1. Айтматов Ч. Почва и судьба. - Литературная газета, 1989,"

9—ноябрь.

2. Айтматов Ч. Саманчы жолу. Повестгер жана ангемелер. -Фрунзе, 1963.

деген ете колориттуу тушунуктун орусчада берилбей калышы мучулуштук. Же аны ылайыктуу сез таап айтууга мумкун эмес беле ?!

-бир оокумда ушул далайды билген чон окумуштуу аялдын туру «о, качанкы етуп кеткен он сегиз кайра келер болсочу» деп, ичтен сызып, кызыл жоолук, кызыл жуздуу чагын эстеген кадимки эле жепженекей кыргыздын аялдарына окшой кетти.» (С.Ж. 13 — 14 б.б.). — «Эта ученая женщина, видимо, вспомнила, сейчас пору своей юности, которой, как поется в наших песнях, не докричишься с самой высокой горной вершины».(Ч.А.354 —б.). Котормодо оригиналдан тайсалдап, улуттук боёгун бир аз бексертуп койгондой элес калтырат. «Тексттен» символикалуу «он сегиз» жаш тушуп калып, «недокричишься» с самой высокой горной вершины» деген жаны тушунук пайда болду.

— Алтынай бышып жаткан тамакка да карабай кечирим суранып жатып, акыры кетмек болду,(С.Ж.14 — б.).— Как ни уговаривали ее земляки, как ни выражали они свою обиду, Алтынай Сулаймановна была неумолима». (Ч.А.354 —б.). Мында кыргыз турмушуна ете мунездуу бир деталь—«бышып жаткан тамакка да карабай»— орусчасында берилбеген. Ал

карапайым тиричилик мисалы енденуп турганы менен мааниси терец. Кыргыздар бышып жаткан тамакты таштаган адамды кесирлуу катары эсептешет.

— Э, ботом, мобул бирин квтвруп, бирин аркалап, балапан ээрчиткен курптей болгон неме ким езу? (С.Ж,24 — б.). — «Гляни-ка, одного тащит на спине, другого на руках»(Ч.А.366-б.). Котормодо «балапан ээрчиткен курптей» деген эн сонун салыштыруу тушуп калыптыр.

— Кой, Алтынай, садагасы, мен взум эле бутурем азыр, отура бер,(С.Ж.25 —б.).— Не надо, Алтыйай, посиди тут, согрейся,— приговаривал Дюшен.-Я и сам справлюсь...(Ч.А.368-б.). Бул жерде «садагасы» деген эркелетип жалынган сезге адекват табылбаган сыяктуу.

— Биздин айылдын котур тамдары тигинден, мындан жулундей тугун булатып...(С.Ж.28-б.). Бир тилдин, кээде, башка тилге беруугв кыйынчылык келтирген татаалдыгы деп ушуга окшогон учурларды айтса керек. Мисалы, «котур там», «жулундей тугун» сыяктуу айкалыштарды кантип которсо болот?! Орусчасында ал притих наш аил, примолк под горами смутно темнеющими в низких наплывах туч...(Ч.А.370 — б.), болуп, башка эле бир мааниде берилип калган.

Кыргызда «эшек такалап журвсунбу» деген сыяктуу вздвруне тушуктуу бирок башка тилге которгондо мааниси бузулуп кала турган фразелогизмдер, же ошого жакын бир тилдеги езунче каирыктар кеп. Картанбай абышканын Дуйшвнгв «ок, балдарыщ менен бамыран кал», (С.Ж.31 -б.).— деп айткан

сезун орусча антип берууге болот?! Анын орусчасы мындай экен: «Эх, дурень!»—даже привскочил Картанбай.(Ч.А.373-б.). — «Мени зордоп аял кылган айбандын балдарынан да жаш экем»,(С.Ж.39~б.).—Я была моложе детей этого насильника (Ч.А.382 —б.). Кул жерде «насильник» «айбанга»

адекват эмэстигин айткыбыз келет. Элде «айбандык сезим» («животное чувство») деген тушунук бар, башкача айтканда уйурдегу айгыр азунун тууган энеси менен жашай берет. Ошол сынары тигил «адам ендуу неме» (Ч.А,38-б.) айбандан да жаман. Ал езунун кызынан кичуу бечара жетимди зордоп аял кылды- Алтынайды аялдыкка алган экинчи бир жерде «зеекур» деп айтылат. Ага да котормо адекват табылбаг-ш. «Хулиган» же «самодур» деп айтса, тексттин ыргагына анча келише бербегендей сезилет. Ошол эле жерде «адам кейпиндеги ит» [СЖ.АО — б.) «сволочь» (Ч.А.384 —б.) болуп берилген. Аны «собака в человеческом обличив» деп калькаласа болот беле ?!

Берилген кыскача талдоодон кийин твмвндегудвй корутундуга келеек болот. Автокотормочу же башка котормочу эн негизги кенул бура турган нерсе — бул чыгармада чагылган чындыкты башка тилде дал өзүндөй бере билуу. Ч.Айтматов А.Дмитрьева менен бирге ал милдетти жакшы аткарган. Экинчи чон. жумуш керкем образды тузуу учун колдонулган тил каражаттарын улуттук колориттуу кылып, башка элге да тушунуктуу болгондой ддражада оодарып бериш керек, Прозалык чыгармада суйлемуи суйлем меыен эч нерсесин коротпой которуу кажет экен. Муну создун конкрепуу образдуулутун сактоо деп тушунуу керек. Бирок кээде бир тилдеги образдуулукту, тушунук — маанини эккнЧИ тилде жеткирип айтып беруу мумкун эместей сезилет. Мисалы, тилдеген, жалынган сездерду, реалий менен кайсы бир тилдин сыйкыры менен табылган нерсе такыр өчурбой туруп алат.

Биринчи оараграфты» экинчи белукчесу «Саманчы жолу» повестин талдоого арналган, Ал ЧАйтматовдун кыргызча жазылган чыгармаларынын ичинен образдуулугу жагынан жогорку денгээлде турат. Орусчага автор езу которгон. Ал Толгонайдын карыган кездеги кичинекей портрет — штрихин тартуу менен ачылат, Жацы жуулган кейнек кийип, бешментин ак жоолук менен курчанган, таяк таянган ак чач кемпир келе жатат. Мына эми ал олтуруп, курчу кетиҕг,

мунарыктаган кезу менен айлананы бир сыдыра карады. Анан бугкул емурунун кубөсү Талаа менен саламдашат. Кыргызчасы мындай кириш евзу жок эле; «Амансынбы, кугтуу Талаам» деген учурашуу менен баштолат. Орусчасы: «Здравствуй, поле—тихо говорит она». Котормодо —Толгонайдын кебетесинин суреттелушу жакшы, бирок бир боксе жери анда «куттуу» деген сезге коюул бурулбай калган. К.Юдахиндин «Сездугундв» ал «благодатное» деп

берилшггар. Негизинде «кугтуу» «кут» деген унгу сезден чыгат. К.Юдахинге «кут» - (зат) - кусочек студенистого вещества

темно-красного цвета» деп жазылат. Ал тундуктен коломтого тушот экен. Бул элибиздин илгертен жакшылыкка символ болгон ыйык сөзү. Ал эми орус окурмандары анын сырын билии алса, жаман болмок эмесү Эн кур дегенде «благодатное» деген сез кошулуп айтылса, Талаанын Толгонайга кайдыгер эмес экендигин тушундурмек.

Прологдон кийин, орусчасында экигчи параграф деген белги коюлуп, анан Субанкул менен Толгонайдын баш кошкон тарыхы айтыла баштайт. Кыргызчасында андай ажыратуу жок. Негизинде Толгонай менен Жер — эненин диалогу кеп убактарда дал келе бербейт. Орусчасында эки эненин «суйлөшүүсү» бир топ жеринде кыскартылып, чыгарма бир турдуу моногондуулуктан арылган десек болот.

Толгонай кичинесинде «саксайгли сары кыз эле». Жатакта эгин коругу. Эл жайлоого квчквн кезде уйур-уйуру менен сабалап келе жаткан жылкычылардын астынан секирип чыгып уркутчу. Ошондо жини келген жылкычылар: «Эй, жерден чыккан албарысты, сениби!» деп коркугушчу. Мунун орусчасы: «Эй, косматая, вот мы тебе!» (Ч.А.И9 —б.) деп берилет. Бул жерде кенул буруучу нерсе «албарысты» деген метафора. Орусчасы

«саксайганга» адекват келет, Юдахиидин «сездугундо» «албарыстыга» мындайча аныктама берилиптир: «Демоническое существо в образе женщины», Демек, «албарысты» чачтары саксайган аялдын образында жашайт экен. Негизинде бул сездү текетте сактап, сноскада тушундурмо берип койсо, орус окурмандары учун пайдалуу болмок беле дейбиз.

Ошентип, орок маалында жатакчы малайлар — Толгонай менен Субанкул баш кошуп алышты. Ошол тунку нойзажды автор езгйчо бир ынтаа менен суреггвйт, Ал эпизод ашып оригиналдагыдан кем эмес которулган. Ошондон кийинки суреттелуште Субанкул Толгонайга «кезунден

айлаайын, кезупден болоюнум» деп жалынат. Орусчасында ал «жаворонок ты мой, родная, милая» болуп берилген. Муну деле адекваттуу деп айтса болот, анкени мурдагы эпизоддордун биринде «торгойдун» образы бар эле. Метафора жаш келйнчек Толгонайга ылайык келет,

Реалийлерди кандайча беруу керек деген проблема кеп эле котормочулардын башын катырып келе жатат. Биреелвру аларды текетте калтырыш, сноска меиен чыгышеа, экинчилери белек тилден адекват издейт, учунчулеру такыр эле квнулгд албай таштап кете борет. Мисалы, «чучукту» «конская колбаса» деп койсо тууря келбейт. Колбаса деген колбаса, ал эми чучукту жылкынын казысынан жасайт. Ошол сыиары Таластын «ачымасын» «квас» (Ч.А.130 —б.) деп которуу да ондуу эмес. Алар ар башка технология менен жасалган ар башка зат. Же болбосо Алимандын Жайнакты «кичине бала» деп тергегенинин орусчада изи да жок. «Курпен козу» — кышта туулган козунун жазда жунунун ескулен тартыш керунушу. «Алимандын жоолутуна, мандай чачына, жакасына кар курпенделв жыйылып» (С.Ж.78 — б.) деген суйлемдвгу «курпонделе» деген свзду орусча беруугв мумкун эмес. Ошондуктан орусчада: «Снег густо налипал ей на голову...» (Ч.А.148 — б.) формасында гана алынат. Оригиналдын 154 — бетиндеги «суйунчу» деген сез сноскасыз текстге берилиптир, ал орус

лексикасына азырынча кире элек болсо керек. Котормонун 155 —бетинде «скорей бы уж, скорей победа» деген суйлем бар. Ал кыргызчада «ит азабын тартсак да женсек экен» деген идиома экен. Албетте, эки башка айтылыш, эки башка маани, Толгонайдын «айланып, согулуп кетейин балам, ай!»(С.Ж.82 —б.) деген жалынычы да «ах ты, боже мой» болуп башкача формага етту. «Саманчы жолунун» 114 — бетиндеги «алтын чычала» деген реалийди да которууга мумкун болбоптур. Тилибизде кеп сандаган тергее сездеру («табу») бар. Алимандын толгоосу жакындап келатканын Толгонай «эти — башы ооруп калдыбы» деп туюнтат. Орусча муну калька менен берууге мумкун эмес, антсе такыр тушунуксуз болуп калат, Ошондуктан котормодо ал «роды приближались» деп эле айгылат,

Жыйынтыктап айтканда, лексикасы вте бай, улуттук колориттуу «Саманчы жолу» повести орус тилине абдан чеберчиляк менен которулган. Ал эми биз талдоо мезгилинде керсеткен айрым оош — кыйыштар бул айрым гана жекече моментгер, же болбосо орусча которууга мумкун болбогон татаалдыктар. Алар повесттин жалпы керкемдугуне эч канча залака тийгизе албайт.

Учунчу главанын учунчу белумчвсу «Гулсарат» повестин талдоого арналган. Мурда.айтылгандай, Ч. Айтматов бул повестти орусча жазып, кыргызчага езу которгон. Чыгарма башка тилде жаралган кезде жазуучунун ойлонуусу кандай болот деген суроого Ч.Айтматов езу мындайча жооп берет: «Когда я опубликовал по — русски свою повесть «Прощай, Гульсары!» ни у кого не оставалось сомнение, что это произведение кыргызской прозы. Ведь существует не только стихия национального языка, но и национального мышления».1 Мында чыгарма орусча жазылып жатса да, улуттук тилдин стихиясы сакталары тууралуу сез журуп жатат. Демек,аны кыргызчалаштыруу автор учун ото деле кыйынчылык туудурган эмес деп айтсак болот. Мисалы учун бул

1. Айтматов Ч. Почва и судьба. 1989, 8-ноябрь.

Литературная газета,

поресттин стилине абдан мунездуу келген тыыштык кайталоолору бар суйлемдердун которулушуна назар салып керелучу.

—То светло, то темно, то светло, то темно. — Жарк этет да, жалп вчет, жарк этет да, жалп вчет. Калька аркылуу берилген бул котормо абдан элестуу да, экинчи жагынан оригиналга дал келет. —Танабай думал свою думу, ему было о чем думать.(Ч.А.206 — б.). Танабайдын ойлонор жону бар болчу, ойлонор ою бар болчу.(Г.17-б.).

— Забыв про коня, про дорогу, про наступающую ночь(Ч.Л.209 — б.). Атты да, жолду Да, басып келаткан тунду да унутуп...(Г.21 —б.). —А с нас спрашивали, да как спрашивали! За отца, за мать, за друга и недруга, за себя, за собаку соседскую, за все на свете были в ответе (Ч.А.209 —б.).— Жоонтуу болгондо да кандай, азыркычылап сегуш алыш кулуп кете бермей жок. Анда атан учун да, энен учун да, досун учун да, касын учун да жооп берчубуз! {Г.21-б.).

Келтирилген мисалдарда кайталоо формасы сакталган, ошону менен бирге ойду кучетуучу бир аз кошумчалар да бар,

Эми оригиналдагы жана котормодогу айрым мисалдарды салыштырып, кыскача байкоо жургузуу керелу.

— Летом жара стоит как в аду. (Ч.А.204 — б.).— Жайында етсен леп эткен жел жортпой уп болуп, дымыктырып курутат.(ГЛ5 — б.}. Орусчадагы «как в аду» деген салыштыруу кыргызчада «уп болуп, дымыктырып» деген карапайым сездвр менен эле жеткирилет. Ошол эле беттеги «ну просто не переносил» деген сездер «жининдей керчу» деп салыштырууга

айландырылган. Демек, тилдеги ыктуулукка карата маанилер ар кандай формада ачыла берет экен.

— Чоро любил подтрунить над чудачеством друга. —Досунун бул кылыгын маркум Чоро тамшалап калар эле. «Чудачествону» «аиендилик» деп берсе дурус болмок. Кортормонуи 16 —бетиндеги «атгыш эскилиги жеткен журегу» дегенди «карыган, алсыз журек» деп алса туура келмек.

— Раньше никому не пришло в голову запретить его в телегу, это было бы кошунством, (ЧА.206-6.). Мында «кошунствого» «уч уктаса, тушке кирбеген» деген жакшы адекват табылган,

— Голодный как собака. — «куркак ачты» болуп, кадыресе берилип калган. Аны «итгей ачкамын» деген кучетулген турунде алса ылайык келмек.

Ыргак поэзияга эле эмос.прозага да мунездуу. «Гулсаратта» өзгөчө бир журвкке жеткен эмоционалдуулук бар.

Аны кучвтуп турган — бул ыр сымал ыргактуудук. Мисалы томонку текспти карап керолу. — Колхоз весь в долгах сидел, счета в банке были арестованы, а он отмахивался от всего этого молотом. Ухал им, наковальня звенела, разлетались синими брызгами искры. «Ух— га», «ух-га» — выдыхал он вздымая и опуская молот, и думал: — «Все уладится, главное победили, главное победили!» Л молот вторил: — «победили, победили, лили, дили, дили»(ЧА.213 —б.),

— Колхоз болсо карызга белчесинен баткан. Ошонун баарын унуткарган барскандын курсулдугон дабышы эле. Дешу зыщгырап, Кызыл — кок жалындар шыркырап, Танабай болсо барсканды кетеруп урган сайын: «Ух —ух!», епкв кагыш, ал ортодо «баары бутвр, баары бутвр, негизгиси жендик!» деп ойлонот. Аиын оюн барсканы: «Жендик, жендик,

жендик, дик, дик, дик!»—деп курсулдөйт, (Г.25 — б.).

Котормодо орусча образдуу, элестуу сөздөргө кыргызчада кулакка угумдуу, тилге жатык эквизаленттер укмуштуудай көп табылган.

-На одном ветру держимся (Ч.А.П9 —б.).—Жел ооп, кун керуп журебуз. (Г.33-б.).

— Вечно ты путаешь. (Ч-А.219 —б.).-Бээ лесе, тее (Г.33 — б.).

— Прекрасную пору молодости начинал в ту весну буланый иноходец.—
Кунан жорго бой келбети суналып, ушул жазда жаштыгынын кызыгына
мае журду.

— Мы тут на поле с утра до вечера (Ч.А. 229 — б.). —Биз биякта керели
кечке талаада иштеп, тандайыбыз так катып журсө... (Г.45-б.).

— У нас теперь спрос невелик. Где сядешь, там и слезешь (Ч.А.231 ~б.).
—Азыр бизден жырык темене да таипайсын. Ач иттин кечугун сук итжаЛайт
болорсун,(Г.47 —б.).

— Сколько еще было разных других забот и нехваток. (Ч.А.232--б.). — Ичке
узулуп, жоон сузулген чак (Г.48 — б.).

— Мне и без тебя тошно. (Ч.А.233 — б.).~Сенсиз да кулагым чууддап
аран журем (Г.50 — б.).

— Черта с два поддамся на твои лисьи слова — злился про себя Танабай.
(Ч.А.256 —б.). —Атандын башы! Сенин тулкудей кууланган амалына мен
туше коёрмун. (Г.77 —б.).

— Эрдин кесе тиштеи, ичинен кан етуп, керуп отурду (Г.80 — б.).— Танабай
все видел и, прикрыв губы, молча страдал. (Ч.А. 258~б.).

— Закружились круговертью дни и ночи чабанские, поливалась расплодная ни вздохнуть, ни разогнуться. (Ч.А. 293 —б.).-Кун менен туну аралашып билинбей, эс алууга чоло жок, бел бекчейип, кез чекчейип, тел алуунун кызуу маалы келди чабаига. (Г. 122-б.).

Ошентип, кыскача салыштыруудан керунуп тургандай, «Гулсараттын» орусчасына кыргызчасы толук адекваттуу. Котормодо элибиздин улуттук мунезунв, салт—санаасына

байланыштуу келип чыккан кеп сандаган фразеолошзмдер элестуу, образдуу евдвр абдан орундуу берилген. Повесть котормо эмес, кыргызча жазылгандай эле кабылданат. Бул жазуучунун эки тилди бирдей мыкты билгендигинин, анын таланттуулутунун натыйжасы,

Диссертациялык тема богонча жарык керген материалдар-

1. Тоо арасында романынын орусча котормосу. -Бишкек. «Кыргызстан», 1998, 22 б.
2. Чынгыз Айтматовдун автокотормолору. -Бишкек. «Кыргызстан», 1998, 45 б.
3. Көркөм котормо жана анын принциптери. Илимий конференциянын материалдары. БМУ -Бишкек. 1998.
4. Корквм котормо жөнүндө ойлор. Илимий конференциянын материалдары. БМУ —Бишкек. 1998.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Айтбаевой Н.Б. на соискание ученой степени кандидата филологических наук на тему: «Переводческое мастерство Чингиза Айтматова»

Проблема билингвизма — одна из важных' проблем филологической науки.

Чингиз Айтматов писатель двуязычный, он пишет на своем родном и русском языках.

Писатель также занимается художественным переводом. Переводит свои произведения (с кыргызского на русский и обратно) и произведения других писателей.

Так он перевел на русский язык вторую книгу романа «Среди гор» Т.Сыдыкбекова.

В диссертации анализируется художественный перевод этого романа, а также автопереводы Чингиза Айтматова.

RESUME

of the Candidate of Science (Philology) thesis Chingiz Aitmatov As a Translator presented by Aitbaeva N.

The problem of bilingualism is one of the most important problems in philology.

Chingiz Aitmatov is a bilingual writer. He writes in his native language as well as in Russian. Also he works on translation of fiction. He translates his own novels and the novels of other writers from Kyrgyz to Russian and vice versa. For example, he translated the second volume of «Among the mountains» novel written by T.Sadykbekov.

This work analyses the translation of this novel as well as other author's translations.

